

DE WERELDTENTOONSTELLING VAN 1935

H. DEWIT

De verzamelaar merkt dikwijls niet op dat hij in feite weinig weet over de historische omstandigheden waarin zijn stukken zijn ontstaan; blijkbaar verdoezelt zijn goede kennis van de stukken zelf deze onwetendheid.

Zo kennen alle verzamelaars de 50-frankstukken van de Wereldtentoonstelling 1935. Sommige gelukkigen hebben zelfs een stuk van 40 frank in hun verzameling.

Buiten de suderen onder ons, die het nog zelf maakte, weten maar weinigen wat de expo'35 betekende. Een paleis op de Haizal, een aantal foto's en enkele films, het is al wat er van dit evenement overblijft.

De gewoonte internationale tentoonstellingen in te richten dateert van de tweede helft van de 19e eeuw; de eerste werd gehouden te Londen in 1851 in het *Cristal Palace*.

In de eerste helft van de eeuw waren er ook al wel grote industriële tentoonstellingen geweest, maar uit vrees voor concurrentie werden die steeds op nationaal vlak georganiseerd.

Het enorme succes van het Londens initiatief - 6 miljoen bezoekers en een grote winst voor de inrichtende maatschappij - betekende een definitieve doorbraak voor deze formule en voor de vrije markttheorieën.

In het begin van de 20e eeuw volgden de wereldtentoonstellingen elkaar in een versneld tempo op. Parijs-1900 werd de absolute kroonkraker. Deze grote internationale tentoonstellingen broegden twee dingen: enerzijds de eigen bevolking een overzicht brengen van de technische en economische vooruitgang van het land en anderzijds het prestige van het organiserend land opvijzelen op internationaal vlak. Een nieuw regime greep graag naar dit propagandamiddel: Parijs-1855 was bedoeld om Napoleon III wat vastar in het zadel te zetten, Parijs-1878 bevestigde dat de nieuwe republiek de gevolgen van de nederlaag van 1870 was te boven gekomen en de *Exposition Coloniale Internationale de Vincennes-1931* had voornamelijk tot doel het Frans koloniaal imperium op te helderen.

Een tentoonstelling was een uiting van vertrouwen in de toekomst, van grote verwachtingen in de mogelijkheden van de techniek. Toch bleef het aspect "faest" dikwijls een van de hoofdnoties bij de inrichting: dikwijls werd een tentoonstelling gehouden ter gelegenheid van een of andere nationale verjaardag.

In de 20e eeuw werden de exposities steeds groter en talrijker, met alsmar kleinere tussenpozen. Het ene land ging bij het andere tentoonstellen omdat het zadelijk verplicht was, anders kwam dat land misschien niet naar de eigen wereldtentoonstelling... men mocht niet onderdoen voor de buren.., zo bleef men aan de gang.

Om aan deze toestand te verhelpen ondertekenden 29 landen, waaronder België, in 1928 een akkoord om het aantal tentoonstellingen te beperken. Hun inrichting werd onder de controle geplaatst van een internationaal bureau. Het gevolg hiervan was dat na de

Eerste Wereldoorlog de wereldtentoonstellingen zeldzamer werden.

"Brussel-1910" was een succes geworden. In de euforische stemming die daardoor werd teweeggebracht maakte het stadsbestuur dadelijk plannen om in 1930 opnieuw een wereldtentoonstelling in te richten, ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid. Door de Eerste Wereldoorlog geraakte het project wat in de vergetelheid. Toen zette burgemeester Adolphe Max zich met al zijn energie achter het plan. Hij overtuigde de Handelskamer van Brussel, het Belgisch comité voor tentoonstellingen en zijn eigen stadsbestuur. Op 14 mei 1923 uitte de stad Brussel officieel de wens om in 1930 een wereldtentoonstelling in te richten; ze vroeg de regering zo snel mogelijk haar standpunt terzake kenbaar te maken. Daarop begon een typisch Belgische toestand te groeien: in november 1923 stelde Antwerpen (met burgemeester Frans van Cauwelaert) eveneens haar kandidatuur. Deze stad had ook al een wereldtentoonstelling geherbergd, in 1894.

Na lange onderhandelingen tussen beide steden werd overeengekomen dat Brussel een wereldtentoonstelling zou houden en Antwerpen een grote maritieme en koloniale expositie. De minister-raad verklaarde zich akkoord met de oplossing. Op dat ogenblik echter eiste Luik (organisator van de wereldtentoonstelling van 1905) eveneens een internationale tentoonstelling, en op 31 januari 1925 kwam er nog de kandidatuur van Gent bij (ook vroeger al van de partij, in 1913). De diverse stadsbesturen konden niet tot een overeenkomst komen en de regering durfde de knoop niet doorhakken. De onzekerheid bleef voortduren tot burgemeester Max op 3 mei 1926 aankondigde dat Brussel haar kandidatuur introk. De stad wouste echter wel een wereldtentoonstelling te houden in 1935. De regering gaf daarop dadelijk toestemming aan Antwerpen voor een maritieme en koloniale tentoonstelling en aan Luik voor een industriële tentoonstelling (beide in 1930) en voor een wereldtentoonstelling in Brussel in 1935. Een typisch Belgisch probleem kreeg op die manier een typisch Belgische oplossing: waar er één tentoonstelling nodig was er drie inrichtingen! De expo moest nu liefst een naam krijgen; men kon toch geen 100 jaar Belgische onafhankelijkheid vijf jaar later gaan vieren. Er waren twee mogelijkheden: de vijftigste verjaardag van Belgisch Congo en het honderdjarig bestaan der Belgische spoorwag, die beide in 1935 konden gevierd worden. Het was de tweede mogelijkheid die als officiële aanleiding voor de tentoonstelling werd gekozen, zodat deze verjaardag ook op de gedenkmunten wordt vermeld. Dit uitstel van vijf jaar gaf Brussel wel de gelegenheid de tentoonstelling goed voor te bereiden.

Zoals alle grote tentoonstellingen die in België plaatsvonden werd "Expo'35" niet door de staat zelf ingericht, maar was het een officieel erkende tentoonstelling gespatroneerd door de staat. Het inrichtend orgaan was een naamloze vennootschap die door enkele promotoren werd opgericht. Deze vennootschap sloot met de staat en met de betrokken stads- of gemeentebesturen akkoorden af over financiële steun en over het uitvoeren van de nodige openbare werken. Een beheerraad werd opgericht met Jean Jadot, gouverneur van de Nationale bank, als voorzitter. Na diens dood werd Emile Francqui

zijn opvolger. Adolphe Max was lid van de raad en met hem mensen zoals R. Vaxelaire (eigenaar van de "Bon Marché"), Wielemans (van de gelijknamige brouwerij) en E. Bernheim (van de "Innovation"). De beheerraad had zijn macht overgedragen aan een uitvoerend comité onder voorzitterschap van A. Max. Het dagelijks bestuur was in handen van de Algemene Directie. De regering was vertegenwoordigd door het commissariaat-generaal van de regering. In het begin werd deze post waargenomen door prins de Mérode-Westerloo en vanaf 1931 door graaf Adrien van der Burcht, een specialist in tentoonstellingen.

In ruil voor de staatshulp moest de N.V. staatscontrole op haar financiën toestaan. Ook dienden verschillende duizenden vierkante meter terrein ter beschikking gesteld te worden voor de officiële paviljoenen. De N.V. bezat een kapitaal van 20 miljoen frank, dat bijeen was gebracht door banken, handelaren, industriëlen en enkele particulieren. Ze kreeg eveneens de toelating om een tombola in te richten. De regering zat echter in geldverlegenheid en sabbeteerde in zakere zin dit deel van de overeenkomst door zelf in 1934 de koloniale loterij op te richten. Na protesten werd een overeenkomst gesloten waarbij de tombola van de expo moest worden afgesloten op 31 december 1936; in ruil hiervoor zou de Koloniale loterij een schadevergoeding betalen van 75 miljoen frank. Deze som werd inderdaad uitbetaald, maar gespreid over 10 jaar, met een onderbreking onder de oorlog.

De staat betaalde een forfaitaire som van 20 miljoen. Deze gelden moesten echter worden terugbetaald indien de tentoonstelling winst zou boeken. In feite investeerden de openbare organen véél meer dan het genoemde bedrag. Zo functioneerde het commissariaat-generaal volledig met overheidsmiddelen; de ministeries bouwden op eigen kosten hun paviljoenen op de terreinen die hun gratis waren ter beschikking gesteld. De stad Brussel bekostigde de urbanisatiewerken van de Heysel en de helft van de bestendige gebouwen; de NV betaalde de andere helft en de tijdelijke gebouwen. In totaal kostte de expositie 227 miljoen aan de stad, die daarvoor een le-

ning van 200 miljoen uitschreef.

Het totaal budget van de tentoonstelling kan op 500 miljoen geraamd worden (Antwerpen 1930 kostte 91,5 miljoen), een astronomisch bedrag voor die tijd.

"Brussel '35" eindigde zonder winst of verlies, zodat de 20 miljoen staatsgelden niet werden terugbetaald.

Het eerste probleem dat zich stelde was "waar?". Er waren verschillende mogelijkheden, o.a. het Jubelpark, gebouwd voor de nationale tentoonstelling van 1880, het park van Woluwe met de Fervurenlaan of de Heizelvlakte (op dat ogenblik een enorm stuk braakliggende heide). Reeds in 1922 had zich een lokaal comité gevormd met het oog op de urbanisatie van deze gronden. Toen het project van de tentoonstelling bekend werd, ontplooide dit comité een grote activiteit en de kandidatuur van de Heizel haalde het. Neden ten dage zou er oufgetwijfeld een comité zijn opgericht met juist het tegenstelde doel.

De ligging van de Heizel was wel praktisch, omdat ze nabij de haven van Brussel lag waarlangs gemakkelijk bouwmaterialen konden worden aangevoerd en waar de speciale maritieme afdeling van de wereldtentoonstelling ging ondergebracht worden. De gronden behoorden aan de staat. Het was Leopold II die ze bij testament had geschonken. Hij had ze gekocht met de bedoeling in de omgeving van zijn kasteel te Laken een luxueuze wijk te laten bouwen. Daarom had hij ook het Chinees restaurant en een deel van de Japanse loren van de expositie van Parijs-1900 naar Brussel laten overbrengen; het moest een attractiepunt worden voor de nieuwe wijk. De stad kocht de 125 ha en er werden nog enkele terreinen bijgevoegd, zodat de totale beschikbare oppervlakte 140 ha bedroeg.

Sedert 1926, toen de eerste projecten werden gemaakt, was er echter heel wat veranderd. Europa maakte een zware economische crisis door en er gingen stemmen op tegen deze geldverspilling.

Vooral de socialisten en de communisten van het Brussels stadsbestuur gingen hevig te keer. De tentoonstelling kwam echter niet in het gedrang; Adolphe Max beschikte over een ruime liberaal-katholieke meerderheid die voor de tentoonstelling was. De hele onderneming zette immers een groot aantal werklozen aan het werk en veroorzaakte daarenboven een belangrijke meerwaarde voor de omliggende terreinen. Alle partijen konden er dus enig voordeel in vinden.

Op 4 oktober 1929 werd de eerste steen gelegd van het Heizelstadion, doch er bleven zich donkere wolken aan de horizon opstapelen. Tussen 1932 en 1934 kende België harde tijden: stakingen, werkloosheid, de falen van de bank van de Belgische Boerenbond en van de socialistische Bank van de Arbeid. De toestand was zo slecht dat op 19 maart 1935 Paul Van Zeeland een nieuwe regering vormde, die met speciale volmachten regeerde en die reeds op 30 maart de Frank met 28 % devalueerde. De door deze devaluatie gestegen zilverprijs was de reden waarom de herdenkingsmunt van de tentoonstelling, die voorzien was als een stuk van 40 Frank, diende ongewerkt te worden tot een stuk van 50 Frank. De devaluatie bleek later achter een zegen te zijn voor de tentoonstelling.

Op 27 april werd de Expo '35 plechtig ingehuldigd door Leopold III. De werken waren bijlange niet beëindigd, maar dat is in bijna alle wereldtentoonstellingen het geval. De Vlamingen boycotten de inhuldigingsplechtigheid omdat Max op 31 maart een Vlaamse betoging had verboden. In zijn rede veroordeelde de koning de protectionistische maatregelen die overal werden genomen. Van Belgische kant lag de nadruk natuurlijk op de spoorwegen en op de kolonie, de twee feestvarkens van de expo.

Men kan niet zeggen dat er veel originals te bespeuren viel; het was eerder een kwestie van wat meer of wat minder accent. De grote hal van de eeuwfeestpaleizen was ongetoverd tot een modelstation met 12 sporen vol spoorwegmateriaal met veel nadruk op elektrische treinen. Er werd trouwens overal op de tentoonstelling overdadig met electriciteit gespeeld, vooral dan met lichteffecten.

De radio was in volle opgang met in België ongeveer 75 radiotoestellen per 1.000 inwoners. De N.I.R. had een paviljoen van waaruit rechtstreekse radiouitzendingen werden verzorgd en waar men zich kon inwijden in de geheimen van bandopnamen en van de vervaardiging van fonoplaten. Ook de televisie had een paviljoen, waar deze uitvinding werd bestempeld als een nuttig complement voor de radio in de toekomst, nuttig vooral in het onderwijs en voor het opsporen van misdadigers. In het Paleis der Wetenschap was de capsule van de eerste stratosfeervlucht van prof. Piccard te bewonderen. Natuurlijk was er ook het attractiepark "Dud Brussel" waar men had gepoogd het Koninklijk plein te reconstrueren zoals het was in de 18e eeuw. De Belgische industriële produktie werd getoond in 11 paviljoenen aan weerszijden van de hoofdweg van de tentoonstelling; verder waren er een hondertal niet-officiële paviljoenen: Singer, Remy, Val-Saint-Lambert, Côte d'Or, Touring Club enz.

Bij de buitenlandse deelnemers noteerde men twee grote afwezigen: de U.S.S.R. en Duitsland. De U.S.S.R. was niet uitgenodigd omdat België haar niet diplomatiek erkend had; de officiële erkenning vond pas plaats tijdens de tentoonstelling. De afwezigheid van Duitsland was veel eigenaardiger. Duitsland had zich 16.000 m² laten voorbehouden en was ook begonnen met de bouw van zijn paleis, maar toen het bijna af was trok het zonder commentaar zijn arbeiders en vertegenwoordigers terug. Een plausibele officiële uitleg is er nooit over gegeven. Frankrijk had niet minder dan 5 paviljoenen, maar moest toch onderdoen voor fascistisch Italië dat stond te pronken met 14 paleizen en paviljoenen, met een totale oppervlakte van 25.000 m². De gebouwen van de tentoonstelling brachten geen stylistische vernieuwing - wat in 1958 wel het geval zou zijn. De "Bauhaus" stijl van de jaren '20 leefde voort in een ietwat geëvolueerde vorm. De centrale hal van het eeuweestpaleis was echter de grootste betonconstructie ter wereld en de eerste in voorgespannen beton, en daardoor een van de belangrijkste mijlpalen in de bouwtechniek van de 20e eeuw.

Toen de wereldtentoonstelling op 3 november 1935 haar deuren sloot, waren er op 191 dagen tijd 19 à 22 miljoen bezoekers door gepasseerd, wat een record was. Ter vergelijking: Brussel (1910) 10 à 15 miljoen; Antwerpen-Luik (1930) tezamen 10 miljoen.

De grote propagandacampagne, die met een budget van 30 miljoen gevoerd werd, zit hier ongetwijfeld voor iets tussen: er waren propagandastands op alle voorafgaandelijke internationale tentoonstellingen en handelsbeurzen, er werden 2 miljoen luciferdoosjes met de afbeelding van het Eeuwfeestpaleis rondgedrukt, er werden 2000 platen met de expomarch verkocht, 4 postzegels werden uitgegeven en, zoals we weten, één munt.

De uitgifte van een herdenkingsmunt voor een tentoonstelling was zoendertijd zeer ongewoon. In de Verenigde Staten waren al dergelijke uitgiften gerealiseerd,

- Columbian exposition (1892-1893) : 1/2 en 1/4 dollar;
- Lewis & Clark exposition (1904-1905): 1 dollar;
- Panama-Pacific exposition (1915) : 50, 2¹/₂, 1 en 1/2 dollar,

en Beieren had in 1854 voor zijn deelname aan de wereldtentoonstelling van Crystal Palace een *Geschichtsdoppelthaler* geslagen. Frankrijk gaf tijdens haar wereldtentoonstelling van 1889 ook honderd muntensets uit, maar deze waren samengesteld uit de gewone passanten (die dat jaar niet voor de omloop vervaardigd werden) en ze herdachten in feite het eeuwfeest van de revolutie en niet de tentoonstelling zelf.

De grote promotor van Expo '35 is toch ongetwijfeld de devaluatie geweest. Met volle boten, treinen en bussen kwamen de buitenlanders België leegkopen; een kleine handelaar van dansen slaagde erin op één dag een zakencijfer te halen van 60.000 Fr! De Belgen van hun kant konden niet naar het buitenland gezien de hoge wisselkoersen, en gingen dan maar allen naar de expo! De Brusselse economie draaide op volle toeren, maar de rest van het land kreeg toch

ook zijn deel van de kost. Men schat dat 5 miljoen buitenlanders in België logeerden tussen 15 april en 30 september en er 300 à 500 miljoen aan vreemde deviezen uitgaven.

Hoe groot de invloed van de wereldtentoonstelling op de verbetering van de economische toestand in België geweest is kan niet gezegd worden, maar het is een feit dat de werkloosheid toen gevoelig begon te dalen en dat Expo '35 een optimistische wind deed waaien in de Belgische economie.